

Teokrasie: beskouings oor Calvyn en die Nederlandse Geloofsbelydenis, art. 36 – 'n bydrae tot 'n noodsaaklike gesprek

P. Coertzen
Fakulteit Teologie
Universiteit van Stellenbosch
STELLENBOSCH
E-pos: pc@sun.ac.za

Abstract

Theocracy: views on Calvin and the Confessio Belgica, art. 36 – a contribution to an important debate

John Calvin is often seen as a supporter of theocracy and the Dutch Confession of Faith (Confessio Belgica) art. 36 as a theocratic confession. This article looks at the views of various authors on this matter and comes to the conclusion that Calvin was not a supporter of a theocracy and the Dutch Confession, art. 36 is not a theocratic confession either. The question is then asked where the views of Calvin, the Dutch Confession and various countries (inter alia Switzerland, and the Netherlands) at the time of the Reformation on the relationship between church and state came from. As an answer to this question the argument is put that, in reaction to the theocracy of the Roman Catholic Church (as can be found in the Corpus Iuris Canonici), it was a returned the historical view on church and state that had been current since the time of Constantine. These views were also applied in South Africa from 1652-1994. An attempt is also made to show what was new in Calvin's views on church and state.

Opsomming

Teokrasie: beskouings oor Calvyn en die Nederlandse Geloofsbelydenis, art. 36 – 'n bydrae tot 'n belangrike debat

Calvyn word dikwels gesien as 'n voorstander van teokrasie en die Nederlandse Geloofsbelydenis (NGB), artikel 36 as 'n teokratiese belydenis. Hierdie artikel ondersoek die standpunt van verskillende skrywers oor hierdie beskouing en kom tot die gevolgtrekking dat Calvyn nie 'n teokraat was nie en die NGB

art. 36 nie 'n teokratiese belydenis nie. Die vraag word tereg gevra waar Calvin, die NGB en verskillende lande van Europa (waaronder Switserland en Nederland) se beskouing oor kerk en owerheid ten tye van die Reformasie dan vandaan kom. Die argument word gevoer dat dit, in reaksie teen die Rooms Katoelike Kerk se teokratiese beskouings soos in die Corpus Iuris Canonici verwoord, 'n teruggrype was na die historiese beskouing oor kerk en owerheid sedert die tyd van Konstantyn. Hierdie beskouing het ook in Suid-Afrika vanaf 1652-1994 gegeld. Die artikel poog ook om aan te toon wat nuut in Calvin se beskouing oor kerk en owerheid was.

1. Inleidend

Ek en professor Callie Coetzee het al meer kere gesprekke oor teokrasie gehad – wat ons daaronder verstaan en of ons moet probeer om 'n teokratiese bestel vir Suid-Afrika ná 1994 te beding. In 'n artikel, *Godsdiensvryheid in die lig van Artikel 36 NGB* redeneer Coetzee dat artikel 36 van die Nederlandse Geloofsbelydenis (NGB) die opvatting van Johannes Calvin oor die burgerlike owerheid weerspieël. Met instemming haal hy dan Verboom aan as dié skryf: “Hoewel de term zelf niet gebruikt wordt, is in alles duidelijk dat de overheid gezien wordt als Gods dienares (Romeine 13:4 diakonos Theou). God regeert door de overheid. Dat is de theocratisch uitgangspunt van De Bres.” (Coetzee, 2006:148.) Die beskouings van Calvin en dit wat ons in art. 36 van die NGB (ou vertaling) vind, word dus gesien as in ooreenstemming met mekaar en as verteenwoordigend van 'n teokratiese beskouing oor die verhouding tussen kerk en owerheid. Hierdie artikel kyk na verskillende beskouings oor Calvin en die NGB asof hulle 'n teokratiese standpunt voorstaan en stel, na oorweging, 'n ander moontlikheid voor wat kan help in die huidige pluralistiese bedeling in Suid-Afrika.

Daar bestaan by meer mense die opvatting dat Calvin 'n voorstander van teokrasie was en dat die Nederlandse Geloofsbelydenis 'n teokratiese dokument is. Daarom moet die erfgename van Calvin en die belyers van die NGB ook vandag nog 'n teokratiese bedeling in Suid Afrika (en elders) nastreef. Die implikasie hiervan sou dan wees dat die Christelike godsdiens die eintlike bevoorregte godsdiens in die land moet wees. Daarteenoor is diegene in Suid-Afrika wat juis die ellende van die apartheidsbedeling in Suid-Afrika wil toeskryf aan die feit dat daar in daardie jare 'n sogenaamde teokratiese bestel in Suid-Afrika sou geheers het. Daar is ook onder baie Suid-Afrikaners die vrees dat indien daar weggedoen word met die redenasie dat Calvin 'n teokraat was en die Nederlandse

Belydenis 'n teokratiese dokument, die Christelike aard van die Suid-Afrikaanse samelewing in gedrang kan kom en ons aan sekularisasie uitgelewer kan word. Hierdie artikel wil graag probeer om 'n bydrae te lewer tot die gesprek oor bogenoemde sake.

Dit is baie belangrik vir Christene om te weet watter soort staatsbestel hulle graag in Suid-Afrika sou wou sien. In my soeke na 'n antwoord op daardie vraag, is dit vir my 'n voorreg om hierdie artikel ter hulding van Callie Coetzee te skryf. Wie weet, dalk wil hy nog daarop antwoord.

2. Beskouings oor Calvyn en die Nederlandse Geloofsbelydenis

2.1 Teokrasie

Uit die persone wat meen dat Calvyn 'n teokratiese visie gehad het en dat die Nederlandse Geloofsbelydenis 'n teokratiese dokument is, word die volgende genoem: Verboom (aangehaal in Coetzee, 2006:150); Van der Belt (2009); Praamsma, (s.a.:9); Dankbaar (1957:51, 90-93); Berkhof en De Jong (1957:179); Van der Zwaag (1999:62); De Kruijff (2009:141); Jonker (1994:83); Fourie (2006:158) en Coetzee (2006:150).

Ter aanvang iets meer oor die begrip *teokrasie*. Die HAT (1981) definieer teokrasie as "regering deur God". Van Wyk voer dit verder in die *Christelike Kern-Ensiklopedie* waar hy skryf dat *teokrasie* uit die twee woorde *Theos* (God) en *kratos* (mag) saamgestel is "en dit dui op die feit dat God (oor) alles regeer" (Van Wyk, 2008:1074). Scholten skryf in die *Christelike Encyclopedie* dat teokrasie ener syds behels dat owerheids gesag van God afkomstig is, of dat die gesagsdraer self van goddelike afkoms is. Daarby kom daar egter ook nog dat sodanige vors 'n goddelike openbaring het wat as rigsnoer vir sy handeling tot in die kleinste besonderhede dien, of indien nie 'n goddelike openbaring nie, dan aanwysings deur goddelike organe, priesters of profete (Scholten, 1961:352). Hy meen dat eers wanneer albei hierdie elemente – die goddelike oorsprong van die gesag en die goddelike aanwysings tot in die kleinste detail – aanwesig is, kan daar werklik van 'n teokrasie gepraat word. 'n Voorbeeld van sodanige teokrasie meen hy is te vind in oud-Israël toe die rigters en die konings deur 'n uitdruklike aanwysing deur God tot hulle amp geroep is en dit volgens God se geopenbaarde wette moes uitoefen.

Oor die betekenis van *teokrasie* kan dus gesê word dat verskillende elemente meespeel om teokrasie te definieer. Die basiese uitgangspunt is dat God/god oor alles regeer en dat Hy gesag aan aardse gesagsdraers oordra. Hierdie gesagsdraers kan self in sommige gevalle van goddelike herkoms wees. Die gesag moet uitgeoefen word, dikwels tot in die fynste besonderhede toe, kragtens 'n goddelike openbaring of deur die aanduidings van sekere daargestelde organe, priesters of profete. Daarby kom ook nog dat in 'n teokrasie die hele samelewing ingerig moet word luidens die goddelike openbaring soos oorgedra deur die aangewese organe, priesters of profete. In die geval van die Christendom kom dit daarop neer dat die kerk as vertolker van die goddelike openbaring die eintlike gesagsdraer in die samelewing is. Dit word van die hele samelewing verwag om by die geopenbaarde waarhede in te val. Diegene wat dit nie wil doen nie, sou bepaalde sanksies deur die res van die samelewing onder leiding van die ter sake godsdiens kon ervaar.

2.2 Teokratiese staatsvorm

Oor Calvin skryf Scholten (1961:352) dat baie mense meen dat daar by hom 'n drang tot 'n teokratiese staatsvorm te bespeur was.

Verboom (aangehaal in Coetzee, 2006:48) stel dit onomwonde met betrekking tot die teologie van die NGB:

God regeert door de overheid. Dat is het theocraties uitgangspunt van Des Bres. De overheid regeert bij de gratie Gods. Ze is aan God verantwoording schuldig.

Dankbaar (1957:93) bring nog verdere onderskeidings in wanneer hy oor teokrasie skryf in sy werk oor Calvin. Hy meen teokrasie het vir Calvin daarin bestaan dat daarna gestreef moet word om van sowel owerheids- as kerklike kant af diens aan God in die openbare lewe tot uitdrukking te bring.

Om hierdie siening te staaf, verwys Dankbaar na die gebeure in Genève in 1537 toe dit van al die burgers van Genève verwag is om openlik in die kerk te sweer dat hulle die "Geloofsbelydenis" uit Calvin se *Kategismus* sal bewaar en onderhou. Die belydenis het begin met die woorde "Ons bely, dat ons ons geloof alleen volgens die Heilige Skrif sal rig sonder enige toevoeging van menslike versinsels." Wie nie hiermee wou instem nie, sou hulle burgerskap verloor en uit die stad verban word. Kerklike ampsdraers moes toesien dat mense hulle aan die belydenis hou en die magistraat sou diegene wat openbare aanstoot gee, straf. Op 29 Julie 1537 het Raadsekre-

taris Michel Roset die Belydenis en die stadswet van die kansel af voorgelees. Dankbaar beskou dit as 'n tipiese kenmerk van die teokrasie dat die voorlees van die godsdienstige belydenis en die afneem van die eed nie deur 'n kerklike ampsdraer geskied het nie, maar deur 'n owerheidspersoon. Die magistrate het die leiding geneem in die instemming met die belydenis waarna die versamelde hulle hande opgesteek het as bewys van instemming en trou. Dit was 'n gewigtige oomblik in die geskiedenis van die Hervorming van Genève – die sukses was egter minder groot as wat dit gelyk het. Die owerheid moes allerlei dwangmaatreëls gebruik om die bevolking by die geleentheid te kry. Desondanks het talle van die inwoners van Genève egter steeds hulle teenkanting teen die gebeure laat blyk deur nie by die geleentheid op te daag nie. Enkele maande later het groot spanning met die Raad van Genève ontstaan toe die Raad besluit het om die voorstel van Bern te aanvaar dat die Nagmaal in alle stede op dieselfde wyse bedien moet word en dat alle besondere feesdae wat nie op 'n Sondag val nie, soos Kersfees, Nuwejaarsdag, Maria-boodskapsdag en Hemelvaart, weer ingestel moet word. Hulle het dienoooreenkomstig aan die predikante van Genève, Calvyn, Farel en die blinde Couraut, opdrag gegee en hulle terselfdertyd beveel om hulle nie in hulle prediking met die openbare lewe te bemoei nie. Calvyn-hulle weier om aan hierdie opdragte gehoor te gee, nie omdat hulle die seremonies op sigself so onbelangrik gevind het nie, maar omdat hulle dit nie kon aanvaar dat die owerheid op so 'n manier die gang van sake in die kerk wou bepaal nie. Couraut sou uiteindelik in die tronk beland terwyl Calvyn en Farel geweier het om tydens die Paasfees van 1538 die Nagmaal te bedien, vanweë dit wat hulle as laster en bespotting beskou het. Die Raad het beveel dat hulle nie mag preek nie, maar desnieteenstaande het hulle tog die kansel bestyg en die Woord bedien. Die Dinsdag ná Goeie Vrydag het die Raad besluit om sowel Calvyn as Farel uit Genève te verban – hulle het die stad op 25 April 1538 verlaat. Kort daarna is Couraut uit die gevangenis vrygelaat en ook verban (Dankbaar, 1957:48-54).

Dat die owerheid in Genève hulleself meer aangematig het as wat 'n mens in 'n suiwer teokrasie sou verwag, blyk ook uit die volgende. Nadat Calvyn in 1541 teruggekeer het na Genève het hy binne enkele weke, in samewerking met 'n raadskommissie van ses lede, 'n nuwe ontwerp-kerkorde gereed gekry. Hierdie orde het onteenseglik die merktekens van Calvyn se oortuigings gedra, maar uiteindelik was dit nie net sy oortuiging wat daarin weerspieël is nie. In die heel laaste artikel van die 1541-kerkorde, wat net so herhaal is as artikel 165 in die 1561-uitgawe, het die Raad van Genève weereens hulle

bevoegdheid oor kerlike regsake bevestig – predikante mag nie te veel gesag kry nie. Die betrokke artikel lui:

In hulle sal die dienaars (van die Woord) oor geen regterlike gesag (*iurisdiction civile*) beskik nie. Ook mag die kerkraad niks van die gesag van die Raad of van die bevoegdhede van die burgerlike howe wegneem nie, maar die owerheidsgesag moet in sy geheel bewaar word. Wanneer lidmate ook nog deur die burgerlike hof gestraf moet word of hulle ook daar moet verantwoord, sal die dienaar saam met die kerkraad hulle hoor en hulle na goeëddunke waarsku en vermaan. Daarna sal hulle alles aan die Raad voorlê. Die Raad sal, volgens sy goeëddunke oor die geval beraadslag en 'n besluit neem wat reg sal laat geskied ooreenkomstig die geval. (Calvyn, 1981 [1541]: art. 165.)

In albei die voorafgaande insidente vind ons aan die een kant 'n baie sterk teokratiese neiging by Calvyn, maar aan die ander kant weer 'n baie sterk inspraak van die owerheid ten opsigte van interne kerklike aangeleenthede, sodat dit moeilik is om van 'n teokrasie in die klassieke sin van die woord te praat.

John Hiemstra wil Calvyn en die NGB eerder sien as navolgers van die sogenaamde Konstantynse standpunt oor die verhouding tussen kerk en owerheid. Hy onderskei dus tussen Konstantinianisme en Teokrasie. In die geval van Konstantinianisme, genoem na die beveling vir die Christendom wat onder Konstantyn tot stand gekom het, is die uitgangspunt dat God in beheer van die samelewing moet wees én dat die politieke gesagsdraers die openbaring van God se wil op aarde is. Die teokratiese model wil ook dat God in beheer van die samelewing moet wees, maar anders as die Konstantinianisme, argumenteer die teokrate dat die kerklike gesagsdraers, die politieke gesagsdraers én die res van die samelewing moet beheer (Hiemstra, 2005:28-29).

Dit is ter sake om hier te meld dat teokrasie in verskillende godsdienste kan voorkom. Dit beteken daar kan 'n Christelike teokrasie wees, soos José Luis LLaquet de Entrambasguas (2009:2) beweer reeds vanaf die sesde eeu na Christus die geval in Spanje is, hoewel dit in die jongste tyd aan allerlei spanning onderwerp word. So ook kan daar 'n Moslemteokrasie wees soos wat tans in meer Moslemlande die geval is. Met betrekking tot die Moslemteokrasieë – dit sou sekerlik ook vir ander teokrasieë geld – wys Durham (1996: 19) egter daarop dat selfs nog verdere onderskeidings nodig is. Daar kan absolute teokrasieë wees soos in sommige Moslemlande of meer gematigde teokrasieë, na gelang van standpunte oor ver-

draagsaamheid, of 'n meer buigsame interpretasie van die Sharia-wette.

2.3 Calvyn 'n teokraat?

By 'n nadere lees van sommige van bogenoemde skrywers blyk dit dat sommige van hulle 'n kwalifikasie plaas by die tipering van Calvyn as 'n voorstander van teokrasie en per implikasie dan ook van die NGB. Nog ander skrywers meen dat daar nie van 'n teokratiese staatsvorm deur Christene onder die Nuwe-Testamentiese bedeling gepraat kan word nie.

Polman redeneer dat die teokratiese regering van God oor Israel geen voortgang in die Nuwe Testament meer het nie. Owerhede, konings en prinse is nie meer organe van God se koningskap nie; die Urim en die Tummim gee nie meer 'n besondere leiding nie en profete bring nie meer direkte boodskappe van God in kritieke situasies nie. Die eenheid tussen kerk en staat wat daar in die Ou-Testamentiese bedeling was, bestaan nie meer nie. In die Nuwe Testament sê Christus dat die owerhede hulle mag en bevoegdheid van God ontvang. Romeine 13 bring die verpligting van die owerhede in verband met die staatkundige en maatskaplike lewe en swyg oor enige verhouding tussen kerk en staat. In 1 Timoteus 2:1-4 word die taak van die owerheid in verband gebring met 'n rustige en geordende samelewing van die burgers en Petrus handel in sy brief oor die taak van die onderdane teenoor menslike instellings. In die Nuwe Testament het daar 'n heeltemal nuwe situasie ontstaan – dit gaan oor die koninkryk van God. In Christus het alles tot vervulling gekom; aan Hom is alle mag in die hemel en op aarde gegee; alles is aan Hom onderwerp. Hiermee moet die owerhede rekening hou en teenoor Christus mag hulle geen neutrale houding inneem nie. Polman is van mening dat die 1564-bewoording van die NGB te min met hierdie laaste waarheid rekening hou (Polman, s.a.:312-315).

Praamsma kwalifiseer sy beskrywing van Calvyn as teokraties baie eksplisiet. Hy stel dat Calvyn volgens Polman die hervormer van “die vrese van die Here” is. Die einddoel van sy teologie was steeds godsvrug in verbondenheid aan die Woord van God. Net soos vir Luther, was regverdiging deur die geloof vir Calvyn ook baie belangrik. Hy het egter verder gegaan en baie klem op lewensheiliging gelê. Die vrees van die Here ken nie grense nie, dit is nie slegs vir die siel, of net vir die kerk nie. In hierdie sin is Praamsma bereid om te praat van 'n teokrasie by Calvyn, maar dan tog met 'n voorbehoud:

Een theocratie in Genève, daarvan kan men inderdaad spreken in Calvin's dagen, mits men daar niet onder verstaat een overheersing van de kerk op alle levensterreinen, maar een, idealiter genomen, heerschappij van het Woord van God over alle bezigheden der mensen. (Praamsma, s.a.:9.)

Hoewel Dankbaar 'n aantal bladsye in sy boek aan Calvin en teokrasie wy, blyk dit tog ook gekwalifiseerd te wees. Hy skryf dat die regering van Genève in Calvin se dae gewoonlik 'n teokrasie of 'n Godsregering genoem word. Vir Calvin moes die owerheid na die verkondiging van die Woord luister en dit gehoorsaam, die ware godsdiens beskerm en afgodery en valse godsdiens uitroei (Dankbaar, 1957:93). Hierdie vorm van regering word dikwels ook 'n bibliokrasie genoem, omdat Bybelse beginsels as leidraad moes dien vir die rol van godsdiens in die samelewing. Hierdie beginsels, sê Dankbaar, is veral aan die Ou Testament ontleen waarmee vroom leiers en konings uit die Ou Testament as voorbeelde voorgelê is. Dit is egter foutief om te dink dat die teokrasie of bibliokrasie in Genève beteken het dat die Raad alles wat die kerklike leiers wou hê, of as geboorte van die Here aan hulle voorgelê het, bloot net aanvaar het. Inteendeel, die Raad van Genève het hulleself baie seggenskap in kerklike sake aangematig en dit dikwels meer uit politieke-opportunistiese oorwegings as Christelike oortuiging (Dankbaar, 1957:94-95). Calvin as teoloog en die kerk in Genève het wel aansienlike invloed by die owerheid van destyds gehad, maar was desnieteenstaande onderworpe aan die finale besluite van die owerheid – besluite wat nie noodwendig Christelike oortuigings in ag geneem het nie.

Van der Zwaag het dit ook oor Calvin en die teokrasie en tog wil dit voorkom asof ook hy 'n kwalifikasie plaas op die manier waarop hy van Calvin as 'n teokraat praat. Hy wys daarop dat Calvin self nooit die begrip *teokrasie* gebruik het nie. Hy verwys instemmend na Bohatec wanneer hy skryf:

Bohatec wijst erop dat de calvinistische theocratie niets te maken heeft met de priesterheerschappij in Israel, noch met een godsregering die medewerking van het volk uitsluit. Theocratie bij Calvin betekent volgens hem een regeerstelsel, hetzij republikeins hetzij monarchaal, dat ervan uitgaat dat Gods alomtegenwoordige macht het gehele leven omvat en doordringt. De theocratische gedachte is een wezenstrek als het gaat om een totaal visie op de werkelijkheid. (Van der Zwaag, 1999:62.)

Biéler in sy magistrale werk, *Calvin's economic and social thought* (2005), skryf dat dit kategorieë verkeerd is om van 'n teokratiese be-

stel in Genève te praat gedurende die tyd dat Calvyn daar was. Hy voer twee redes daarvoor aan. Eerstens het Calvyn hoegenaamd nooit enige politieke mag in Genève gehad nie. Tot in 1555 was daar deurentyd 'n regering aan bewind wat hom in alle opsigte vyandiggesind was en dit was eers op Kersdag 1559, minder as vyf jaar voor sy dood, dat hy burgerskap van Genève gekry het. Dit is aan hom gebied vir dienste gelewer. Tweedens kon Calvyn nooit daarin slaag om sy standpunt oor die kerk se onafhanklikheid ten volle deur die politieke gesagsdraers aanvaar te kry nie en hy kon ook nooit daarin slaag om die kerk ten volle aan die beheer van die politieke gesagsdraers te onttrek nie. Die werklikheid is, sê Biéler, dat nóg die Raad van Predikante in Genève, nóg Calvyn self ooit die leisels van politieke mag in hulle hande gehad het.

Choisy het volgens Biéler (2005) gefouteer deur die kerk-staat-verhouding in Genève as teokraties te beskryf. Hy kon dit net doen deur aan teokrasie 'n besondere betekenis toe te skryf – 'n betekenis wat nêrens anders in die Franse taal gevind word nie. Choisy het naamlik tussen twee vorms van teokrasie onderskei, 'n sogenaamde *hiërokrasie* – waar die regering in die hande van die kerklikes is – en 'n *bibliokrasie* – waar kerk en staat, hoewel verskillend van mekaar, albei aan die Woord van God onderworpe is. Bibliokrasie was volgens hom die vorm van teokrasie wat Calvyn in Genève voorgestaan het. Die probleem is net, argumenteer Biéler, dat dit slegs die eerste vorm van teokrasie is, die sogenaamde hiërokrasie – die regering in die hande van kerklikes – wat in die Franse denke en begrip bestaan. Hy verwys na twee bekende Franse woordeboeke om sy stelling te staaf. In Littré (*Dictionnaire de la Langue française*. 5 vols. Paris: Hachette. 1875, 4:2215) staan daar onder die inskrywing *theocracy*: “Government in which the nation’s leaders are regarded as ministers of God or gods, or belong to a priestly race.” In die *Dictionnaire de l’academie française* (2 vols. Paris. 1932-1935, 2:657) is die inskrywing oor teokrasie die volgende: “Government in which the authority, seen as coming from God, is exercised by his ministers.” Die vertaler van Biéler se boek voeg by nota 257 ook die verklaring van die *Concise Oxford Dictionary* by wat dit tipeer as “a form of government by God or a god directly or through a priestly order” (Biéler, 2005:475, note 257).

In die lig van die voorafgaande paragrawe is dit duidelik dat dit nie korrek is om Johannes Calvyn 'n teokraat of die Nederlandse Ge-loofsbelydens, art. 36 in sy oorspronklike en ook huidige gewysigde vorm, 'n teokratiese belydens te noem nie. Vir Calvyn én vir die NGB was dit die ideaal dat die owerheid moes luister na die ver-

kondiging van die Woord en dit moes gehoorsaam. Dit was volgens Calvyn én die NGB ook die owerheid se taak om die ware godsdiens te beskerm en afgodery en valse godsdiens uit te roei. Terselfdertyd was die werklikheid egter dat die owerhede van die destydse Genève, Duitsland, Engeland en later ook Nederland dikwels nie net die kerk beskerm het nie, maar dit ook uit politieke oorwegings beheer het.

3. Vanwaar Calvyn en die NGB se beskouings?

Dit kan met stelligheid gesê word dat Calvyn nie 'n teokraat was nie en dat die Nederlandse Geloofsbelydenis, wat in art. 36 die gedagtes van Calvyn eggo, nie 'n teokratiese belydenis is nie. Dit beantwoord egter nog nie die vraag waarom Calvyn bepaalde standpunte ten opsigte van die owerheid ingeneem het nie; waarom hy sekere dinge gedoen het en waarom die toenmalige owerhede dikwels die kerk deur hulle politieke standpunte beheer het nie. Waarom was Calvyn in 1537 so 'n sterk voorstander daarvan dat die hele bevolking van Genève moes bely dat hulle hulle geloof alleen volgens die Heilige Skrif sou rig sonder die toevoeging van enige menslike versinsels, en hoe kon hy die destydse owerheid so ver kry om op 29 Julie 1537 die eed by die bevolking af te neem in die St. Pieterskerk in Genève? Dit lyk tog na 'n vorm van teokrasie. Waarom het Calvyn in 1541 die politieke gesagsdraers ingeroep om oortreders op geestelike gebied te straf? (Biéler, 2005:115.) Wat van die burgerlike teregstelling van Michael Servet in Oktober 1553 as gevolg van 'n teologiese dwaling oor God drie-enig en Calvyn en ander kerke se aandeel in sy gevangening, verhoor en teregstelling? Dui dit nie op teokrasie in die destydse Genève nie? Biéler meen dat al hierdie gebeure nie in terme van teokrasie gelees moet word nie. Volgens hom was daar hoegenaamd nie 'n beginsel op die spel nie

... it was a tactical measure. As in 1537 it was dictated by the historical situation of the moment. If order were not maintained by every means, the reformation as a whole, and with it the city would be threatened. (Biéler, 2005:115.)

Die oplossing op die vraag hierbo, asook die antwoorde op die vrae waarom die verhouding tussen kerk en staat in Duitsland in 1555 die weg van *cuius regio eius religio* opgegaan het; waarom die koning in Engeland die hoof van die kerk geword het; waarom die Gereformeerde Kerk in Nederland 'n bevoorregte kerk geword het, maar in baie opsigte onderworpe aan die besluite en instemming van die

owerheid moet dalk in 'n ander rigting gesoek word as net in taktiese maatreëls en historiese situasies.

Die hervorming van die Rooms Katolieke Kerk tussen 1050 en 1150 n.C. of te wel die Pouslike Revolusie, soos Berman (1999:85 e.v.) dit tipeer, het onder leiding van Pous Gregorius VII (1015-1085) die verhouding tussen kerk en staat soos dit sedert die tyd van Konstantyn in die Weste bestaan het, ingrypend verander van 'n Konstantiniaanse, ('n Caeseropapistiese) verhouding na 'n teokratiese verhouding. Oor die situasie vóór die elfde eeu skryf Berman (1999: 88):

Prior to the late eleventh century, the clergy of Western Christendom – bishops, priests, and monks – were, as a rule, much more under the authority of emperors, kings, and leading feudal lords than of popes.

Vóór 1075 het die wêreldlike heersers kerkgronde en kerke besit, hulle het kerklike ampsdraers aangestel en ontslaan, hulle het kerkvergaderings byeengeroep en beheer, hulle het kerklike wette uitgevaardig en kerklike ampsdraers in owerheidsliggame aangestel. In 'n revolusionêre manifest, die *Pouslike voorskrifte (Dictatus Papae)*, van 1075 het Gregorius in 27 artikels onder meer verklaar dat die kerk van Rome deur Christus gestig is, dat slegs die biskop van Rome universeel is en dat keisers en konings geen gesag oor die kerk het nie. Slegs die pous het gesag om biskoppe af te sit en weer aan te stel. Slegs die pous kon sinodes byeenoep en beheer, abdye en bisdomme instel en administreer. Slegs die Pous kon nuwe wette maak na die behoefte van die tyd. Pouslike howe was howe vir die hele Westerse Christendom waarheen alle Christene hulle kon wend oor geestelike sake – en elke saak het immers op die een of ander manier 'n geestelike kant (Berman, 1999:95-96). Met hierdie manifest is die sogenaamde Konstantiniaanse (Caeseropapistiese) paradigma oor die verhouding tussen kerk en owerheid radikaal omgekeer ten gunste van 'n teokratiese beskouing waar die Kerk van Rome totale gesag uitgeoefen het. Afgesien van die totale beheer wat dit oor individue, die samelewing en die kerk uitgeoefen het, het dit ook die ingekorte regte van ortodokse Christene, Jode, Molslems en kettters binne die Westerse Christendom bepaal (Witte, 2008:15). Die Pous het selfs die gesag gehad om keisers af te sit en sy voete moes deur alle prinse gesoen word (Berman, 1999:96; Witte, 2000:11-12) – inderdaad 'n revolusionêre ommekeer vanaf 'n posisie van keiserlike/owerheids- (Konstantiniaanse) beheer na 'n posisie van pouslike/kerklike (teokratiese) beheer. Al hierdie beheermaatreëls en veel meer sou uiteindelik in die *Corpus Iuris Canonici*

neerslag vind – die kanonieke wetboek van die Rooms Katolieke Kerk wat die totale lewe van regeerders en burgers, leke en geestelikes, inwoners en vreemdelinge aan die gesag van die Rooms Katolieke Kerk onderwerp het. Die Rooms Katolieke Kerk het in werklikheid die eerste moderne Westerse staat geword wat met sy teokratiese gesag alle ander state wou oorheers (Berman, 1999: 113). Dit was teen hierdie kerk met sy onderdrukking van sentrale waarhede van die evangelie as gevolg van sy bepaalde teokratiese ingesteldheid dat die Reformasie van die sestende eeu plaasgevind het.

Toe die reformatore en die lande waar daar gereformeer is soos Duitsland, Switserland, Engeland en Nederland, die verhouding tussen kerk en staat moes bepaal, het hulle nie noodwendig met diepsinnige nuutskeppings oor die verhouding na vore gekom nie. Hulle het eenvoudig teruggegryp na die historiese verhouding van al die eeue vóór die Pouslike revolusie. Wat Frankryk betref, was die Gereformeerde Kerk gedurende die sestende en sewentiende eeue in elk geval alreeds onder die gesag van die Franse koning. Hoewel die Edik van Nantes 'n veelseggende oefening in 'n wegbeweeg van Konstantianisme was na 'n bedeling van skeiding tussen kerk en staat met godsdienstvryheid, was dit 'n bedeling wat met die herroeping van die Edik van Nantes geëindig het. Calvin het nie net takties opgetree en die owerheid se hulp ingeroep om die Reformasie en die stad te red, soos Biéler beweer nie. In Genève soos in ander Europese lande en ook in Engeland, het 'n Konstantiniaanse verhouding tussen die kerk en owerheid geheers en die Geneefse owerheid was op hulle gesagsposisie ten opsigte van die kerk gesteld; vandaar hulle aandrang op die inskrywing van artikel 165 in die 1541- en die 1561-kerkordes. Daar het 'n situasie bestaan, naamlik van beskerming én beheer deur die owerheid, van valse leer teenstaan én uitroei soos in die kerk en die staat aanvaar is sedert die tyd van Konstantyn. Calvin en die ander hervormers het hierdie situasie aanvaar, Calvin het dit in sy *Institusie* verwoord en dit het ingang gevind in die Nederlandse Geloofsbelydenis, art. 36.

4. Die nuwe by Calvin

Het Calvin as hervormer dan niks nuuts bygedra tot die insigte oor die verhouding tussen kerk en staat nie? Sy bydrae lê enersyds in sy nuwe siening oor die morele wet. Die morele of die sedewet was vir Calvin morele bevele gegraveer in die mens se gewete, herhaal in die Skrif en saamgevat in die Tien Gebooie (Calvin, 1559:2.8.1; vgl. ook Coertzen, 2009:571-573). Dit was God se norme vir die

regering van die mensdom en die regte orde vir die individu en die samelewing. Daar was nie meer twee ryke nie, naamlik 'n geestelike en 'n wêreldse ryk nie, maar een ryk onder God se gebod en kerk en owerheid moes daarin hulle onderskeie pligte nakom en daaraan gehoorsaam wees (Witte, 2007:63). Andersyds lê Calvyn se besondere bydrae ten opsigte van die verhouding tussen kerk en staat in sy kerkbegrip en sy klem op die vryheid van die kerk. Kerk en staat was van mekaar geskei en elkeen het 'n besondere gehoorsaamheid aan God se Woord gehad wat nagekom moes word. Hulle moes egter ook in hulle gehoorsaamheid aan God saamwerk (Calvyn, 1559:4.1; 1981 [1541]; 1561: artikels 2-68).

5. Ten slotte – Christenwees in 'n plurale staatsbestel

Johannes Calvyn was nie 'n teokraat nie. In ooreenstemming met die eeue oue tradisie in die kerk het die owerheid van Genève, en ook die owerheid in ander lande van Europa, hulself gesien as die beskermers van die kerk en die Christelike geloof. Dit was hulle plig om, selfs met die mag van die swaard, ongeloof, kettery en dwaling te keer. Terselfdertyd het die kerke, soos in vorige tye, hierdie beskerming met dankbaarheid aanvaar. Die prys daarvoor was egter beheer oor die kerk. In sy eie teologiese denke het Calvyn egter raakgesien dat die kerk van Christus vry moet wees om net aan God gehoorsaam te wees en dat die owerheid nie in daardie vryheid behoort in te gryp nie. Terselfdertyd het Calvyn ook ingesien dat die owerheid wel hulle taak in gehoorsaamheid aan God en sy gebod moet uitvoer.

Dit blyk uit die voorafgaande dat persone wat meen dat Calvyn en die NGB tekens van teokrasie dra en wat hulle ook vir vandag vir 'n teokratiese bestel beywer daaronder niks meer verstaan nie as 'n bestel waar almal onder die gesag van die Woord van God buig. Daaroor kan ons saamstem, maar dit is miskien beter om 'n ander woord as *teokrasie* te gebruik.

Suid-Afrika van vandag is, soos talle ander lande, 'n plurale samelewing – godsdienstig, etnies, kultureel. Hierdie verskeidenheid kan nie weggewens word nie en die owerheid aan bewind moet dit met geregtigheid bestuur. Kerke en Christene kan eweneens ook nie die godsdienstige verskeidenheid wegwens of maak asof net die Christendom in Suid-Afrika bestaan nie. Oor wat geregtigheid is en dat dit eintlik net in Christus te vinde is, daarvan sal Christene voortdurend moet getuig.

In 'n plurale samelewing sal Christene (individue en kerke) ook teenoor die owerheid moet getuig dat almal, ook die owerheid, uiteindelik aan die lewende God verantwoording moet doen van die wyse waarop hulle die gesagsposisie waarin God hulle geplaas het, hanteer. Het hulle hulle roeping tot geregtigheid nagekom?

Die kerke en die Christene moet hulle hele lewe, persoonlik en ten opsigte van mekaar, in gehoorsaamheid aan God en sy Woord leef. 'n Christelike standpunt oor enige saak, moet uitgeleef word en die hele bevolking moet gevra word om hulle lewens ook in verantwoording teenoor die lewende God en sy Woord te leef.

Die staatsbestel vir Suid-Afrika lê nie in teokrasie of in Konstantinisme nie. Dit lê daarin dat die gewaarborgde vryheid van godsdienst wat die Grondwet aan ons bied, steeds deur die owerheid eerbiedig moet word. Dit lê ook daarin dat Christene die vryheid wat aan hulle gebied word, moet aanvaar en die ruimte van daardie vryheid op elke denkbare manier en terrein met hulle Christelike oortuigings moet vul in gehoorsaamheid aan die Woord van God.

Geraadpleegde bronne

- BERKHOF, H. & DE JONG, O. 1957. *Geschiedenis der kerk*. Nijkerk: Callenbach.
- BERMAN, H.J. 1999. *Law and revolution: the formation of the Western legal tradition*. Cambridge: Harvard University Press.
- BIÉLER, A. 2005. *Calvin's economic and social thought*. Trans. from the original French by J. Greig. Geneva: World Alliance of Reformed Churches, World Council of Churches.
- CALVYN, J. 1559. *Institutes of the Christian religion*. (In McNeill, J.T., ed. *The library of Christian classics*. Vol. 21. Trans. by F.L. Battles. Philadelphia: Westminster Press.)
- CALVYN, J. 1981 [1541]. *Ordonnances ecclésiastiques*. (In Pont, A. *Die historiese agtergronde van ons kerklike reg*. Pretoria: HAUM. p. 22-47.)
- COERTZEN, P. 2009. Calvin revisited: acknowledgement and challenge re church and state. *Nederduitse gereformeerde teologiese tydskrif*, 50(3 & 4):567-579.
- COETZEE, C.F.C. 2006. Godsdienstvryheid in die lig van artikel 36 NGB. *Nederduitse gereformeerde teologiese tydskrif*, 47(1 & 2):143-157.
- DANKBAAR, W.F. 1957. *Calvijn zijn weg en werk*. Nijkerk: Callenbach.
- DE KRUIJFF, G. 2009. Theokratie en vreemdelingschap. (In Rinse Reeling, B., De Leede, B. & Spronk, K., red. *Het Calvinistich ongemak: Calvijn als erflater en provocateur van de Nederlandse Protestantisme*. Kampen: Kok. p. 137-142.)
- DURHAM, W.C. 1996. Perspectives on religious liberty: a comparative framework. (In Van der Vyver, J.D. & Witte, J. Jr. 1996. *Religious human rights in global perspective: legal perspectives*. The Hague: Nijhoff. p. 1-44.)

- FOURIE, P.J. 2006. Godsdiensvryheid in die ban van die NGB art 36: seën of vloek? *Nederduitse gereformeerde teologiese tydskrif*, 47(1 & 2):158-172.
- HAT
kyk VERKLARENDE HANDWOORDEBOEK VAN DIE AFRIKAANSE TAAL
- HIEMSTRA, J.L. 2005. Church, state and the kingdom of God: an overview. *REC focus*, 5(2):3-49.
- JONKER, W.D. 1994. Bevrydende waarheid: die karakter van die gereformeerde belydenis. Wellington: Hugenote uitgewers.
- LLAQUET DE ENTRAMBASGUAS, J.L. 2009. The teaching of church and state relations in Spain. Elektroniese kopie van lesing gehou by die Regsfakulteit, Universiteit van Stellenbosch op 25 Augustus 2009.
- POLMAN, A. s.a. Woord en belijdenis: eenvoudige verklaring van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. 2e dl. Franeker: Wever.
- PRAAMSMA, L. s.a. Calvijn. Wageningen: Zomer & Keuning.
- SCHOLTEN, L.W.G. 1961. Theocratie. (*In Grosheide, F.W. & Van Itterzon, G.P. Christelijke Encyclopedie. Vol. 6. Kampen: Kok. p. 352-353.*)
- VAN DER BELT, H. 2009 The exegetical background of Calvin's view of the government. Aix: IRTI Conference. (Unpublished.)
- VAN DER ZWAAG, K. 1999. Onverkort of gekortwiek? Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de spanning tussen overheid en religie: een systematisch-historische interpretatie van een "omstreden" geloofsartikel. Heerenveen: Groen.
- VAN WYK, J.H. 2008. Teokrasie. (*In Christelike Kernensiklopedie. Wellington: Lux Verbi.BM. p. 1074.*)
- VERKLARENDE HANDWOORDEBOEK VAN DIE AFRIKAANSE TAAL. 1981. Johannesburg: Perskor.
- WITTE, J. Jr. 2000. Religion and the American constitutional experiment: essential rights and liberties. Boulder: Westview.
- WITTE, J. Jr. 2007. The reformation of rights: law, religion, and human rights in early modern Calvinism. New York: Cambridge University Press.
- WITTE, J. Jr. 2008. Introduction. (*In Witte, J. Jr. & Alexander, F.E. Christianity and law: an introduction. Cambridge: Cambridge University Press. p. 1-33.*)

Kernbegrippe:

Calvyn
kerk en staat
Konstantinianisme
Nederlandse Geloofsbelydenis/Confessio Belgica
pouslike revolusie
teokrasie

Key concepts:

Calvin

church and state

Constantinianism

Dutch Confession of faith/Confessio Belgica

papal revolution

theocracy